

Станкевіч А.А., прафесар кафедры беларускай мовы
Вучэбная дысцыпліна “Лінгвістыка тэксту”
Ш курс спец. Беларуская філалогія (па напрамках):
Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Лекцыя № 2 на тэму
“Тэкст як аб’ект лінгвістычнага аналізу”

План

1. Азначэнне паняцця тэкст.
2. Тэкст як аб’ект лінгвістычнага аналізу
3. Тэкст у сістэме адносін і моўных узроўняў.

1. Азначэнне паняцця тэкст.

Тэкст з’яўляецца складанай моўнай адзінкай. Па прычыне яго шматпланавасці і шматузроўневасці цяжка даць лаканічнае азначэнне тэксту. Да гэтага часу не існуе агульнапрынятага азначэння тэксту. Усе азначэнні падзяляюцца на два віды:

а) Лаканічныя, аднабаковыя азначэнні, празмерна агульныя: Тэкст – моўнае выразненне намеру аўтара (Ліхачоў); Тэкст – асноўны сродак вербальнай камунікацыі (Каменская); Тэкст – функцыянальна завершанае маўленчае цэлае (Лявонцьеў).

б) Аб’ёмныя азначэнні, на аснове якіх аўтары імкнуцца даць разгорнутую характарыстыку тэксту з указаннем мноства яго важнейшых прыкмет. Большасць азначэнняў адносяцца да другога тыпу. Такія азначэнні маюць комплексны характар, які адпавядае самой складанай прыродзе тэксту: Пад тэкстам разумеюцца рэалізаванае ў маўленні і аформленае ў структурных і інтанацыйных адносінах іерархічна пабудаванае сэнсаўтварэнне (Алпатаў); Тэкст – твор, які атрымліваецца ў выніку маўленчай дзейнасці і валодае завершанасцю, аб’ектывавасцю, мае выгляд пісьмовага дакумента, складаецца з назвы і сукупнасці звышфразавых адзінстваў, аб’яднаных рознымі тыпамі структурна-граматычнай, лагічнай і стылістычнай сувязі, які мае пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку (Гальперын).

Адны даследчыкі ўяўляюць структуру тэксту як сукупнасць пэўных частак (субтэкстаў) і сувязей паміж імі. Паводле гэтага падыходу тэкст тлумачыцца як кагерэнтная паслядоўнасць сказаў, а яго графічная структура ўяўляецца як лінія, падзеленая на адрэзкі (фрагменты тэксту).

Іншыя лінгвісты (Ю.М.Лотман) лічаць, што любы тэкст арганізуецца па двух накірунках (восях): парадыгматычным і сінтагматычным і таму ўяўляе сабою любую семіятычна арганізаваную паслядоўнасць знакаў.

Многія сучасныя даследчыкі тэксту (А.І.Гаршкоў) ўяўляюць сабе яго структуру больш складанай і разгалінаванай, а тэкст разумеюць як "твор славеснасці, які ўзнікае як акт маўлення, што абумоўлівае ўсе найбольш характэрныя асаблівасці".

Мнагамернасць структуры тэксту раскрыў В. Адзінцоў у сваёй кнізе "Стылістыка тэксту", які паказаў, што ўпарадкаванасць тэксту не зводзіцца да размяшчэння яго кампанентаў па адной ці дзвюх восях, і для разумення структуры тэксту важнейшае значэнне мае разуменне ўзаемасувязі катэгорый зместу і формы, прыналежных тэксту.

Разважаючы пра тэкст, неабходна ўлічваць такія катэгорыі, як тэма і ідэя, сюжэт і кампазіцыя, матэрыял, прыёмы і інш. А.І.Гаршкоў у манаграфіі "Русская словесность" прапануе разглядаць пры аналізе тэкстаў план зместу і план выражэння, тэму, матэрыял рэчаіснасці, ідэю, архітэктоніку, кампазіцыю, вобраз аўтара і вобраз апавядальніка.

Асновы лінгвістычнай класіфікацыі тэкстаў распрацоўвае Т.Я.Салганік у працах "Ад слова да тэксту", "Стылістыка тэксту" і інш.

2. Тэкст як аб'ект лінгвістычнага аналізу

Тэкст як аб'ект лінгвістычнага даследавання можна разглядаць з розных пунктаў гледжання:

1. З пункту гледжання выражаемай інфармацыі, паколькі тэкст – гэта ў першую чаргу інфармацыйнае адзінства.

2. З пункту гледжання псіхалогіі яго стварэння, як творчы акт аўтара, выкліканы пэўнай мэтай, таму што тэкст – гэта прадукт маўленчай і мысленай дзейнасці суб'екта.

3. З прагматычнага пункту гледжання, таму што тэкст з'яўляецца матэрыялам для ўспрымання, асэнсавання, інтэрпрэтацыі чытачом.

4. З пункту гледжання яго структуры, маўленчай арганізацыі, бо ён уяўляе сукупнасць моўных сродкаў, звязаных пэўнымі сувязямі і адносінамі.

5. З функцыянальнага пункту гледжання, так як тэкст мае сваю функцыянальна-стылістычную прыналежнасць.

Прааналізаваўшы розныя падыходы да тэксту, можна вызначыць тры асноўныя:

- 1) функцыянальна-лінгвістычны (або структурна-моўны),
- 2) тэкставы (структурна-семантычны),
- 3) функцыянальна-камунікатыўны.

1. Функцыянальна-лінгвістычны падыход заснаваны на тым, што кожны тэкст арыентуецца на моўную сістэму і ўяўляе сабою выбар моўных адзінак з усёй сістэмы мовы, выбар, які ажыццяўляе аўтар у адпаведнасці з сваім намерам і які адлюстроўвае яго веды і ўяўленні пра свет.

Пры такім падыходзе малымі адзінкамі тэксту з'яўляюцца традыцыйныя для моўнай сістэмы элементы (фанемы, марфемы, словы, словазлучэнні, сказы), якія функцыянуюць у тэксце і маюць тэкставую значнасць, г.зн., удзельнічаюць у фарміраванні тэкставай семантыкі або сінтагматыкі, але разглядаюцца па-новаму, у плане іх функцыі ў тэксце, што дазваляе гаварыць аб унікальнай індывідуальна-аўтарскай арганізацыі моўных адзінак у тэксце.

2. Тэкставы падыход закранае ўяўленне пра тэкст як пра ўнікальнае структурна-тэкставае цэлае, якое мае сваю асаблівую адзінку – складанае сінтаксічнае цэлае, звышфразовае адзінства. ССЦ – адзінка, большая, чым

сказ. Яна вызначаецца выражэннем адзінага зместу і абумоўлівае структурны падзел тэксту як маўленчага цэлага.

3. Функцыянальна-камунікатыўны прадугледжвае разуменне тэксту як выніку творчай дзейнасці аўтара, яго ўнікальнай моўнай асобы.

Гэты падыход улічвае і накіраванасць тэксту на адрасата ці чытача. Пры такім падыходзе выдзяляюцца дынамічныя моўныя адзінкі, якія маюць як лінгвістычную, так і экстралінгвістычную (пазамоўную) сутнасць.

Гэты падыход да тэксту прадугледжвае два асноўныя ўзроўні:

1. Інфармацыйна-сэнсавы;
2. Прагматычны.

На першым узроўні ў лінгвістычным аспекце вызначаюцца чатыры падузроўні: фанетычны, марфалагічны, лексічны, сінтаксічны, а асноўнай тэкставай адзінкай з'яўляецца інфармема. Ёй адпавядаюць адзінкі маўлення гук, морф, лекса, словазлучэнне і выказванне і суадносныя з імі адзінкі мовы фанема, марфема, лексема, словазлучэнне і сказ. Адзінкамі тэксту лічацца дэнатат (сістэма дэнататаў), тэма (тэматычны блок), сітуацыя ці падзея, эпізод (сістэма эпізодаў).

На другім узроўні выдзяляюцца два падузроўні: экспрэсіўна-стылістычны і функцыянальна-стылістычны.

Асноўнай тэкставай адзінкай гэтага ўзроўню з'яўляецца прагмема, ёй адпавядаюць такія адзінкі маўлення, як стылема, стылістычны прыём, тыпы выказвання. Вызначаюцца такія элементы тэксту, як эмацема, эмацыянальны тон, мастацкі вобраз, сістэма вобразаў, ідэя, сістэма ідэй.

3 Тэкст у сістэме ўзроўняў

Паняцце “узровень тэксту” звязана з сістэмным уяўленнем пра мову. Пры разглядзе мовы як сістэмна-структурнага ўтварэння галоўным з'яўляецца ўяўленне пра іерархію моўных адзінак, якія знаходзяцца ў адносінах “сродак – функцыя”, г.зн. адзінкі ніжэйшага ўзроўню функцыянуюць у складзе адзінак вышэйшага ўзроўню: фанема функцыянуе ў складзе марфемы, марфема – слова, слова – у складзе сказа і г.д.

Вышэйшым узроўнем у гэтай сістэме лічыцца сінтаксічны, бо ён завяршае моўную сістэму, але агульнавядома, што толькі ў тэксце, у цэласным маўленні, можа адэкватна і адназначна асэнсоўвацца змест сказа. У такім разе мэтазгодна прызнаць, што над сінтаксічным узроўнем ёсць яшчэ тэкставы ўзровень, які таксама мае сістэмны характар. Галоўнымі адносінамі паміж адзінкамі любой сістэмы з'яўляюцца парадыгматычныя і сінтагматычныя.

На ўзроўні тэксту гэтыя адносіны выступаюць наступным чынам:

Парадыгматычныя адносіны звязваюць паміж сабой тэксты блізкай жанравай або стылёвай арганізацыі, якія з'яўляюцца блізкімі па змесце, тэматычна. Напрыклад, у тэматычныя групы аб'ядноўваюцца ў паэзіі вершы пра каханне, прыроду, паэта і паэзію і інш. Унутры драматычных жанраў вызначаюцца парадыгматычныя групы трагедыі, камедыі, трагікамедыі, лірычнай камедыі, фарс і г.д.

У залежнасці ад маўленчага намеру тэксты падзяляюцца на інфармацыйныя, аргументуючыя (пераконваючыя), агітуючыя (заклікаючыя да дзеяння), эпідэйктычныя (натхняльныя), забаўляльныя, давяральныя.

Сінтагматычныя адносіны заснаваны на аб'яднанні моўных адзінак па сумежнасці іх размяшчэння ў адным лінейным радзе. Гэтыя адносіны звязваюць, напрыклад, тэматычна разнастайныя лекцыі ў цыкл лекцый, творы аднаго аўтара ў яго творчасць, творчасць аўтараў адной школы ў літаратуры напрамак.

Неабходна прызнаць, што тэкставы ўзровень не з'яўляецца вяршыняй мовы, ён арганічна ўключаецца ў узровень культуры пэўнай нацыянальнасці. Тэкст – складаны маўленчы твор. Як сістэмна-структурнае ўтварэнне ён мае ўласныя тэкставыя адзінкі, звязаныя пэўнымі адносінамі, арганізаваны ўзроўнямі ў адно цэлае.

Узроўні тэксту

Ёсць розныя погляды на ўзроўневае члянэнне тэксту, выдзяленне яго адзінак. Найбольш пашыранае паўзроўневае ўяўленне тэксту арыентавана на моўную стратыфікацыю (падзел) і адпаведна выдзяленне ў тэксце фанетычнага, марфалагічнага, лексічнага і сінтаксічнага ўзроўняў. Пры гэтым звычайна падкрэсліваецца важнасць лексічнага ўзроўню, які найбольш цесна звязаны з ідэйна-тэматычным зместам тэксту. Гэты падыход з'яўляецца традыцыйным для лінгвастыстыкі.

Акрамя таго, у тэксце выдзяляюцца таксама наступныя ўзроўні:

- 1) ідэйна-эстэтычны, звязаны са зместам твора і яго эстэтыкай;
- 2) жанрава-кампазіцыйны;
- 3) уласна моўны;
- 4) метрычны;
- 5) рытмічны;
- 6) узровень фэбулы;
- 7) кампазіцыйна-сінтаксічны.

Такім чынам, ёсць розныя азначэнні тэксту, розныя пункты гледжання на яго і розныя падыходы да яго.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. школа, 2009. – 262 с.
2. Шанский, Н. М. Лингвистический анализ художественного текста : учебное пособие / Н. М. Шанский. – Л. : Просвещение, 1984. – 104 с.
3. Бабенко, Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин; отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Изд-во “Наука”, 1981. – 138 с.
5. Валгина, Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. –

М.: Логос, 2004. – 280 с.

6. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – 4-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 496 с.

7. Клюев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Клюев. – М.: “Изд-во ПРИОР”, 1999. – 272 с.

8. Бобровская, Г. В. Элокутивные средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка): автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. филол. наук / Г. В. Бобровская. – Волгоград, 2011. – 46 с.

9. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 520

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИН